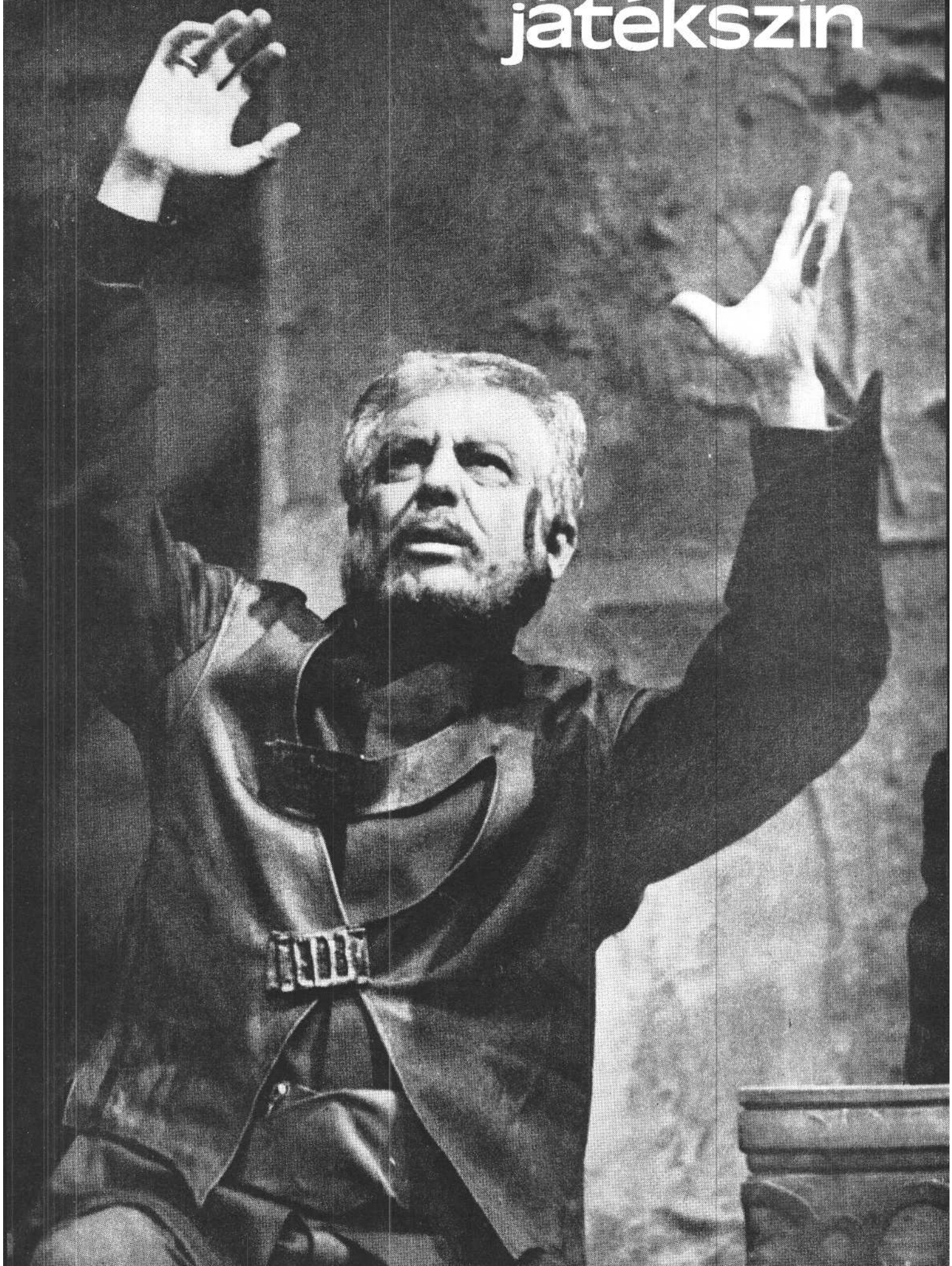

játékszín

KERESZTURY DEZSŐ

A források fölé hajolni . . .

Klasszikusaink ünnepe a Nemzeti Színházban

A drámairodalom klasszikusai iránt világszerte megélnéül az érdeklődés. Színházi módokon: szoros kapcsolatban a színházi élettel megújítani kívánó kísérletekkel is. Kézenfekvő, hogy azok a színházi alkotók - főként rendezők, jelmez- és díszlettervezők -, akik a maguk egyéni látás- és ábrázolásmódját akarják kifejezésre juttatni, kitűnő lehetőséget találnak erre a közismert, szövegükben, de színházi megformálásukban is klasszicizálódt - ha úgy tetszik: hagyományossá merevedett - művek újszerű tálalásában. Nem egy s nem jelentéktelen drámaíró is csatlakozott a színház szakembereinek ilyenféle törekvéseihez: Brecht, Dürrenmatt nem egyedül készített új változatokat a drámairodalom régi és modern klasszikusainak műveire. A megújuló kihívásokra, a bírálók heves igénye és nemje után, a színházi világ derék-hadának megismétlődő erőfeszítései következtek: úgy megújítani, a mai színház élő szerzőivé tenni a múlt nagy drámaíróit, hogy világszemléletük, ember- és sorsidéző művészetük, stílusuk és mondanivalójuk lényege meg ne hamisítódjék, miközben színházi megjelenítésük új színt, hangsúlyelosztást, öltözetet és ritmust kap. A színházi élmény ősi formáihoz hű vagy a változó formákban is valami általános érvényű üzenetet kereső közönség ezért is megy el a klasszikusok előadásaira; meg persze azért is, hogy műveltségét a régiség időálló alkotásainak megismerésével gazdagítsa.

A műveltség világába is forradalmi erővel behatoló, de annak ígézetéhez lassanként felnevelődő-növekvő új rétegek igényeihez - úgy tetszik - egyre inkább hozzátartozik a múlt megismerése is. Ezt az igényt évtizedek óta megújuló erőfeszítéssel igyekezett szolgálni és erősíteni a magyar színházi világ is. Voltak évek, amikor a klasszikusok szinte egyeduralmuk voltak színházaink komoly nemből válogatott műsorain.

A világ drámairodalmának klasszikusai, persze, a görögöktől Csehovig, Shakespeare-től Gorkijig. Mert hiszen a magyar drámairodalom alig-alig szolgál kikezdetlenül s mindig újjászületni ké-

pes remekművekkel. Színházaink műsorpolitikájának kialakításában - mióta átgondolt és céltudatos műsorpolitikáról egyáltalán beszélhetünk - állandó nehézséget okozott s okoz ma is a klasszikus repertoárba sorolható magyar drámák ritkasága. Rövidebben: klasszikus magyar drámákból úgyszólván nincs választék. Sajnos, el kell fogadnunk a tényt, hogy drámairodalmunk sem tágasságában, sem mennyiségében, sem minőségében nem egyenrangú sem líránkkal, sem prózai szépirodalmunkkal. Néhány magános orom, elég változatos, a színház közvetlen céljaira nemegyszer kitűnően használható, de általában nagyon is korához kötött színarabgyári átlag s a dilettáns, titkos drámaírók bozótosa: ez az, ami a magyar dráma múltja felé forduló műsorpolitikusként el táruul. Színházaink klasszikus repertoárján voltaképpen csak három olyan dráma szerepel, amelyeket hazai drámairodalmunk remekeiként tart számon a szakma és a köztudat: *a Bánk bán*, *Az ember tragédiája* meg *a Csongor és Tünde*. A Kisfaludy Károly vígjátékaitól Szigligeti Liliomfiján át Csiky satirikus színműveikig terjedő vonulat ki-emelkedő darabjai inkább történelmi emlékeként s bizonyos hangulati értékeik miatt élnek még színházainkban, ha élnek. S nem szabad elfeledni, hogy *a Bánk bán* is több vonatkozásban kétséges, a cenzúra árnyában nem egy ponton csonkán maradt mű, hogy *Az ember tragédiája* voltaképpen drámai költemény, s Arany bársonyos kézzel végrehajtott simításai nélkül talán szerzője egyéb műveinek sorsára jut, s hogy *a Csongor és Tünde* is tündérvjátéknak csodálatos költészet s nem színházi műnek. Nemzeti színházi élet pedig nem lehet megkomolyan számba jövő nemzeti drámairodalom nélkül.

Nem itt s most a helye magyar klasszikus drámai repertoárunk szegényességének okait vizsgálni. Érdemes azonban elgondolkodnunk drámaíróink történetének néhány ma sem időszerűtlen mozzanatán. Jó néha a források fölé hajolni.

A régiek küzdelme

Már a magyar nemzeti színházi életért folyó küzdelem kezdeténél feltűnnek a fejlődést százados érvénnyel befolyásoló törekvések. Batsányi János, aki ez ügyben Abaúj megye úttörő feljegyzését is fogalmazta, így írt 1792-ben: „A théat-

rom a nyelvnek és erkölcsöknek iskolája.” A nemzeti nyelv művelése mellett egyenrangú feladatként jelölte meg tehát a nemzeti jellem eszményeinek ápolását. Kazinczy Ferenc, vele egyidőben, az európai dráma olyan nagyjaira figyelmeztetett, akiknek művei a drámai művészet általános emberi rangján lehetnek a hazai érzésvilág nevelői. A Hamletről, melynek első magyar nyelvű változatát ő készítette el, ezt írta: „Nagyon analogizál nemzetünknek mostani nem rózsaszínű érzéseivel.” A hazai drámaírás értelessége, céltudata, minőségérzéke tehát kezdettől fogva elválaszthatatlan az európai drámairodalom fejlődésétől. Már vándortársulataink műsorán együtt szerepeltek a magyar vagy magyarra adaptált darabok az íróilag kiváló vagy sikert ígérő külföldi drámák fordításával. A Pesti Magyar Színház is két művet tűzött megnyitó műsorára: Vörösmarty *Árpád ébredését* és Schenk *Belizárját*.

A kezdetben csak sejtelmszerűen feltűnő vezérgondolatok idővel mind határozottabb alakot öltöttek. A Pesti Magyar Színházból Nemzeti Színház lett. Ne feledjük el: a nemzeti színházakat Kelet-Európában nem az uralkodói kegy vagy a főúri reprezentáció dívatja hozta létre, hanem a nemzeti öntudatosodás igénye, a nemzeti műveltség függetlenedésének szenvedélyes vágya. „Nyelvben él a nemzet”: a kor ez egyik vezérgondolatát sokan kifejtették, Nemzeti Színházunk vezetőit, művészeit és bírálóit elsősorban foglalkoztatták tehát a helyes magyar színházi szólás kérdései. Vörösmarty bírálataiban például részletesen szólt a színészek beszédmódjáról, Arany a Shakespeare-fordításokról készített tervezetében a színházi nyelv s az élő nyelv összefüggéseiről - hogy csak néhány kiemelt példát említsék. A meg-megújuló nyelvújítási és nyelvtisztítási harcokban a Nemzeti Színház az élő irodalmi nyelv kimunkálója és hordozója kívánt lenni. Zsinórmértékül olyan stílusesszéményt formált meg, amely egyensúlyt igyekezett tartani a közbeszéd közvetlensége és az ékesen szólás emelkedettsége között. De a magyar nyelv ápolásával egyenrangú szerepet kapott a jellegzetesen magyarként megfigyelt, bírált vagy eszményített nemzeti „erkölcs” megformálása és népszerűsítése is. „A nemzet él nyelvében”: az előbb idézett jelmondatot ilyen formában is megfogalmazták. A „sok hazapfogtatás” után

a nemzeti sors kérdéseiről kezdtek szólni a jelesebb színházi szerzők darabjai; a cél egyre határozottabban az lett, hogy a magyaros jelmezekben magyarnak tudott élő jellemek lépjenek fel. A Nemzeti Színház műsorán tehát igen fontos helye: foglalt el a hazai dráma-írás; az adaptációkat mindinkább kiszorították az eredeti magyar tárgyú művek. Ezekben a hazai társadalom és politika kérdéseit feszegető-bíráló szándék mellett egyre nagyobb szerepet kapott a magyar történelem tárgyvilágát felidézni törekvő erőfeszítés.

A Nemzeti Színház fennállásának első félszázadában kiváló színészek határozták meg az előadások módját. Ezek munkáját igen erősen befolyásolta az a színjátszóstílus, amely Bécsből sugárzott szét a Monarchia egész területére, s Pesten a kor legmodernebb kelet-európai színházában, a Pesti Német Színházban kapott otthont. A nemzeti színjátszóstílust tehát kezdetben igen erősen be-

folyásolta a hasonulás és ellenkezés dialektikája.

S ennek hordozói főként a dilettálsból a maguk erejével, önművelésével ki-nőtt kivételes és népszerű színészegyéniségek voltak. A rendezők őket szolgálták; név szerint nem is igen szerepeltek; maguk is jórészt színészek voltak. Paulay Ede s azután Hevesi Sándor azonban már olyan igazgatókként tűnnek szemünkbe, akik a színháznak nem-csak műsorpolitikáját irányították, de rendezőkként megszabták stílusát is. A hagyományos, erősen romantikus, átlagában dilettáns, kimagasló egyéniségekben nagyon is egyéni, régi stílust mindketten úgy egyénítették és korszerűsítették a Nemzeti Színházban, hogy megtartották a stilizált, nemegyszer hatásvadászóan hangos, hagyományos előadásmód nép-szerű, bizonyos mértékig klasszicizálódott elemeit. Ezért is emelt magának külön épületet a Pestre özönlő vidéki nép felé forduló Népszínház meg a

mind határozottabb arculatot öltő polgárság ízlésének kifejezője, a Vígszín-ház.

Az elmúlt negyedszázad folyamán erős változásokon ment át a Nemzeti Színháznak mind műsora, mind stílusa. A kezdetek rendkívüli erejű, az újjáépítés s a közönség szellemének forró lendületével kiformalódott együttesének nagy teljesítménye után, az ötvenes évek közepének hirtelen széthullása jellemzi ezt a fejlődési szakaszt. A szellemekben is rendkívüli erejű átalakulás, a nagyra nőtt új közönség, a megváltozott művelődéspolitiká olyan új darabok sorát, az előadásmódnak kezdetben olyan rendkívül egységes, később azonban a tarkaságig sokszínű változatát hozta magával, amennyi már-már meghaladta a színház teherbíró képességét. A két világháború közti időben túlságosan sok fontos, megismerni, kipróbálni, sőt meghonosítani való értéket, újítást és eredményt zártak i színházi életünkéből. A

Katona József: Bánk bán (Nemzeti Színház). Melinda: Moór Mariann

Tiborc: Óze Lajos (Iklády László felvételei)

Nemzeti Színháznak ezek bemutatásában s kipróbálásában is példamutató szerepet kellett vállalnia. A játéktípus változatai a Sztanyiszlavszkij-iskolán nevelődött, politikai hangsúlyú szocialista realizmustól a Brecht tanításait követő, elidegenítő játékgig s még azon is túl terjedtek s terjednek; felveszik az új avantgarde színház számos eddig egészen ismeretlen elemét is. Évek jöttek, amelyekben a nemzet klasszikus színháza kísérletező színházzá vált, s úgy tetszett, a megújuló nagy hagyomány más-hol keresett és talált otthonra. S mind-ez egyre tarkább összevisszasággal valósult meg; komoly előkészítés nélkül, igen gyakran pusztán csak ismételve, másolva a máshol látottakat, olyan stílusváltásokra kényszerítve a színház embereit - színészt, díszlet- és jelmeztervezőt egyaránt -, amelyeket azok, ritka kivételektől eltekintve, csak felületesen, rutinnal s nem átélő azonosulással tudtak megoldani. Ez a sokszínűség komoly veszélybe sodorta a Nemzeti Színház stílusának oly szükséges egységét.

A magyar klasszikus repertoár szegénysége következtében jóformán a szóban forgó egész fejlődési szakasz idején előtérben álltak a világirodalom klasszikusai. Az elmaradottak pótlásának kényszeréből színre kerülő darabok és produkciók helyett sokan szívesebben nézték meg a kipróbált klasszikusokat. De a nemzeti szellemű dráma iránti igény is mindegyre szót kért. Nem utol-sórosban ezzel magyarázható a *Bánk bán* vagy *Az ember tragédiája* páratlan sikere. Ezek a drámák az elmúlt évtizedek folyamán sokkal többször kerültek szín-padra, mint azelőtt szinte egy századon át. A leghevesebb változások hullámverésében is eleven maradt tehát a Nemzeti Színházban - bár néha elfátyolozódott - a magyar klasszikus repertoár életben tartásának, kibővítésének és korszerűsítésének igénye, s nem szűntek meg - bár néha nagyon is erős célzatos-sággal érvényesültek - az élő, aktuális tárgyvilágú magyar dráma létrehozására tett erőfeszítések. A múlt és jelen felé egyaránt érdeklődéssel forduló nyíltság sok értéket hozott napvilágra, sok új szint közvetített, sok új lehetőséget próbált ki.

Úgy látszik azonban, itt az ideje, hogy ez a mustos forrongás megüledjék, s újra összeérjenek, egybeforrjanak a hagyományos és modern, hazai és külföldi változatok.

Magyar klasszikus ciklus

Hogy a Nemzeti Színház fejlődése ebbe az irányba tart, sok figyelemre méltó jel mutatja, eredmény bizonyítja. Egyebek közt az a ciklus is, amely a magyar klasszikus repertoár felújításának és kibővítésének jegyében a közelmúltban létrejött előadásokból font fűzért. Marton Endre, a színház új igazgatója megrendezte a Magyar Klasszikus Drámák Ünnepi Hetét. E sorozatban egymás mellett láthatta a közönség a *Bánk bánt* Both Béla rendezésében, *Az ember tragédiáját* Major Tamás sokféle megközelítésének legutóbbi változatában, a *Czillei és a Hunyadiakat*, a *Mózes* és a *Csák végnapjait* Marton Endre - a *Czillei és a Hunyadiak* esetében megújított - rendezésében. A műsorfüzet - Borsos Miklós tartalmas emblémjával, amely egy lángoló felszárnyaló madár képében idézi a színház annyi lángoló erőfeszítéssel felfelszárnyaló múltját és jövőjét - rövid áttekintést ad az ünnepi hét legfőbb szándékairól és eredményeiről. Marton Endre így fogalmazza meg a lényegét: „A Nemzeti Színház a magyar és külföldi nagy klasszikusok színháza, ugyan-akkor a mai rangos magyar és külföldi drámák igaz otthona legyen . . . Hangsúlyozom, hogy a Nemzeti Színháznak elsősorban a nagy hagyományok színházának kell lennie. A nagy hagyományokénak úgy, ahogyan Vörösmarty Mihály szól hozzánk: »A múltat tiszteld a jelenben, s tartsd meg a jövőnek.«" A ciklusban szereplő előadásokról a maguk ide-jén már volt vagy esetleg lesz még szó. Érdemes azonban néhány tanulságot levonni az ünnepi héten feltűnő törekvésekből és eredményekből.

A darabok mindegyike kisebb-nagyobb mértékben új színpadi változat vagy átdolgozás. Ez az eddig elmondottak alapján érthető. A Nemzeti Színház egész múltját jellemzi a mindegyre meg-újuló erőfeszítés, hogy régi drámairodalmunk félig kész darabjaiból, ha átdolgozás árán is, de valamit mégis átmentsünk színpadjainkra. Ismétlem: az erőfeszítések nem maiak. Nem maiak a velük kapcsolatos viták sem. Amikor Hevesi Sándor a nyilvánosság elé tárta, hogy a *Bánk bánnak* szeretné valamilyen színpadra alkalmasabb változatát elkészíteni, bejelentését országos felháborodás fogadta; holott voltaképpen csak a nyilvánosság előtt és tudtával akarta elvégezni azt, amit azelőtt is meg-tett minden rendező: a maga színházi világához alkalmazta a darabot. Sikerre,

sajnos, akkoriban így sem vihette. Aminthogy nem aratott igazán sikert az a magyar drámatörténeti sorozat sem, amelyet Németh Antal olyan kiváló szakember segítségével - s nem egy esetben jelentős beavatkozásával - hozott létre, mint Galamb Sándor. Több sikerük volt azoknak az operációknak, amelyeket Hegedüs Géza végzett el - ha kellett, még a címet is megváltoztatva - Csiky darabjain. Az olyan vállalkozásból pedig, amilyenbe Illyés Gyula fogott, amikor Teleki László *Kegyencét* kívánta megújítani: új dráma született, s ennek csak címe s főalakjainak neve emlékeztet az eredetire. A klasszikus repertoár kibővítésére irányuló vállalkozás tehát nagyon nehéz; szinte reménytelen.

Hogyan történhetett tehát mégis, hogy az ünnepi hét keretében összefoglalt öt drámának olyan nagy, nemegyszer a vállalkozásban részt vevők számára is meglepő sikere támadt? Azt gondolom, a sikert nem lehet csupán a közönség bizonyos rétegeiben újra meg újra feltámadó érdeklődéssel magyarázni a romantikus látvány, a volt dolgok pátosza, a kivételes nagyság, a magával ragadó sorsú hős rendkívülisége iránt. Vörösmarty, Katona, Madách nevének varázsával sem. A darabok sok mondanivalójának aktualitásával sem. Legalább akkora szerepe van a sikerben a rendezők, a színészek, a díszlettervező művészek, sőt a műszak munkájának s még annyi más előre kiszámíthatatlan mozzanatnak. Nem utolsósorban a magyar történelmi dráma iránt mind újra feltámadó érdeklődésnek. A ciklusban összefoglalt öt dráma közül három: a *Bánk bán*, a *Czillei és a Hunyadiak* meg a *Csák végnapjai* teljes egészében a magyar történelemből meríti tárgyát, de a *Mózes s Az ember tragédiája* is olyan történelmi víziót idéz a színpadra, amely a hazai történelmet mozgató erők ismerete nélkül lényegében megérthetetlen.

Reformkori irodalmunknak nemcsak a modern kor érzékenyebb, árnyaltabb, változatosabb nyelvét kellett megteremtenie, de az újjászülető nemzet modern eszmevilágát, az újjászülető vagy egyáltalán megszülető szépirodalom műfajait is. S a nemzeti tudat formálásában az aktuális társadalombírálat csak az egyik területet jelentette. A másik - a nemzeti függetlenségért folyó küzdelem idején - szükségképpen a történelmi tárgy-

Vörösmarty Mihály: Czillei és a Hunyadiak (Nemzeti Színház). Sinkovits Imre (Czillei) és Váradi Hédi (Agnés) (MTI - Keleti Eva felv.)

világ lett. A magukat történelmiekként minősítő osztályok java rétege kezdett harcba az erényeiben megújítandó nemzet önállóságáért: a reformkor idején érthetően kimagasló szerep jutott tehát a magyar történelmi tárgyakkal. A „megromlott jelen” tetemre hívott nemzedékei elé idézett „régicdicsőség” sugalmainak. Ebben a rendkívül összetett, ellentmondásos korban jöttek létre Katona, Vörösmarty és Madách drámái is: kifejezve a forrongó, de a magyarság legmélyebb, történelmi, társadalmi, sőt az aktualitásból kiemelt létbölcseleti, „sors”-kérdéseivel vívódó legjobb érzés- és eszmevilágát. Hozzá: oly írók műveiben, akik közül kettő, Katona és Madách az élő színházról, egyre fokozódó vagy teljes elszigeteltségben élt és írt. Nyilvánvaló, hogy elkészült műveikben sokkal nagyobb a szándék, az elképzelés az eredményénél. De ugyanakkor a drámai látomás oly nagyarányúsága, a drámai ihlettség oly forrósága jellemzi őket, amely kedvező körülmények közt kivételes minőségű lángra lobbanhat. S úgy érzem, ez a láng lobban fel - erősebb vagy bizonytalanabb lángolással, de mindenképpen fényesen - a Magyar Klasszikus Drámák Ünnepi Hetén csatarendbe sorakozott művekben.

Az újraformált *Csák végnapjai* egyik bírálója ezt írta: „Szerény építészeti és drámai hagyományainkat nemzeti büszkeségből és kegyeletből most a 20. század második felében visszafelé gazdagítani: tragikomikus önbecsapás!” E megjegyzés arra figyelmeztet, hogy a mi irodalmunkban valóban lényegesen más a

kérdés, mint a nyugatiakban - ahol lép-ten-nyomon találkozunk effajta felújításokkal. A mi történelmünk emlékeinek nagy részét eltemette a pusztító idő. „Emlékek nélkül népeknek híre csak árnyék”: így indokolta meg Vörösmarty a magyar romantikus évszázad legnagyobb vállalkozását. Azt, hogy történelmünket legalább a költészetben újra élővé, jelenvalóvá tegye. Vajon nem ilyen múltidézés-e minden olyanfajta történelmi dráma, amelyben a múlt nem csupán a magát álcázni kénytelen jelen bűvőhelye, nem a maguk külön mondanivalóját a múlt nagy alkotásaival szembesítve kifejezni kívánó írók egyénieskedésének játszótere, s nem is a történelemtöredékekből ismert leckék megidézése a tanulni vágyók skényszerülők számára, hanem egy nemzet történelmének és általában az emberiség történelmének szellemével való találkozás egy-egy kivételes pillanatának művészi megformálása? Hogy mennyi s milyen természetű aktualitás van egy ilyenfajta múltidézésben, igen szépen megfogalmazta éppen e folyóirat hasábjain Hámos György a *Csák végnapjaival* kapcsolatban: „Ami a történelemben egyszer igaz és törvényes volt: hasonló történelmi szituációban - minden mesterkedés nélkül - önmagától aktualizálódik.”

Ki az első szó?

Egy színházi előadásban a közönségen kívül nagyjából hat terület munkásai vesznek részt: írók, rendezők, színészek, díszlettervezők, zenészek és műszakiak. Ezek mindegyikének megvan rá az esz-

lye, hogy a vezetést magához ragadja, bár eszményi esetben harmonikusan együttműködnek. Meg vagyok győződve róla, hogy a ciklusban szereplő előadások sikerének oroszlánrésze a színház embereinek harmonikus együttműködésével magyarázható. Különös varázslatot élttem át magam is azoknak a műveknek előkészítése közben, amelyekben részem volt: a színházi' együttes önkéntelen egybeolvadását egy általuk is nagyra becsült, teljes lélekkel vállalt ügy szolgálatában. Ezért méltó elismerés és köszönet illeti őket - még akkor is, ha az eredményekkel nem mindenben érthetünk egyet. De az értő és a lényegre figyelő néző nagyon jól megfigyelheti, hogyan ölt ezekben az előadásokban is mind határozottabb, leszűrtebb formát, szinte szemünk', előtt az az új nemzeti. színházi stílus, amely a hagyomány értékeit a hitelesen, mert átélten modern kísérletek eredményeivel egybeötvozve, újra biztos alapot teremthet egy emelkedettségében is, közvetlen pátozával is emberi játékmódnak.

Madách-Keresztury: Csák végnapjai (Nemzeti Színház). Moór Mariann (Zách Klára) és Gobbi Hilda (Márgit) (Iklády László felv.)

